

«ПІНСКІ СЛЕД» У СУСВЕТНЫМ МАСТАЦТВЕ

Культуралагічная гіпотэза

А. І. Смолік.

загадчык кафедры культуралогіі
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў,
доктар культуралогіі, прафесар

Кожнаму адукаванаму беларусу сёння вядома, што айчынная драматургія пачыналася з фарса-вадэвіля «Пінская шляхта», напісанага ў 1866 г. Вінцэнтам Дуніным-Марцінкевічам. Шляхта ў Беларусі складала асобны сацыяльны слой, які меў, у адрозненне ад сялянства і нават гараджан, мноства прывілеяў. У кожным мястэчку краіны ад 8 да 12 працэнтаў насельніцтва належала да шляхецкага саслоўя. Але чаму менавіта пінскую шляхту скарыстаў славыты пісьменнік для стварэння абагульненага вобраза гэтай сацыяльнай групы беларускага грамадства? Чым адрознівалася шляхта пінская ад шляхты сліцкай, барысаўскай або шляхты іншых беларускіх гарадоў і мястэчак?

Дзяцінства Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча прайшло на Бабруйшчыне. Потым працяглы час пісьменнік жыў у фальварку Люцынка, што на Валожыншчыне. Натуральна меркаваць, што пісьменнік дасканала ведаў паўсядзённае жыццё свайго саслоўя ў абодвух гэтых рэгіёнах. Дык чаму ж месцам дзеяння знакамітай п'есы стаў усё ж Пінск? Паспрабуем пашукаць адказ на гэта пытанне.

Пінск – адзін з самых старажытных беларускіх гарадоў, нядаўна ён адзначыў 920 гадоў з дня заснавання. У XII ст. гэта быў цэнтр Пінскага ўдзельнага княства. Пінчукі падтрымлівалі актыўныя гандлёвыя стасункі з Паўночным Прычарнамор'ем, Кіевам, Валынню. Праз горад праходзіў гандлёвы шлях з Прыбалтыкі на поўдзень. Рэкі Піна, Мухавец і Заходні Буг звязвалі ўдзельнае княства з Еўропай.

У наступныя стагоддзі Пінск таксама адыгрываў важную ролю ў сацыяльна-палітычным, эканамічным і культурным жыцці краю. У розныя гістарычныя перыяды горад меў статус «княства», «староства», «павета», «дзяржавы», «воласці». Пэўны час карыстаўся Магдэбургскім правам.

У старажытнасці Піншчына была атулена неабсяжнымі, амаль непраходнымі балотамі. Якуб Колас дакладна перадаў адметнасць палескага ландшафту: «Балоты цягнуліся далёка-далёка між лесу і замыкаліся лесам, ледзь чарнеючы роўнай палоскай на далёкім небасхіле» [3, с. 16]. Прырода абумовіла своеасаблівасць

насельнікаў гэтых балот-пустэляў. Адарваныя ад іншага свету, яны былі людзьмі паважнымі, сталымі, мудрымі, асцярожнымі. Ганарыліся тым, што ў іх мелася свая пінска-палеская мова, што тут злучаюцца і адразу разыходзяцца дзве вялікія ракі Піна і Прыпяць. Пінск жыхары яго лічылі неафіцыйнай сталіцай Палескага краю.

Далёка за межамі Піншчыны вядомая легенда пра караля ўюноў памерам з чалавека (сапраўдны памер уюна – прыкладна 10 см), які жыве пад мастом у Піне, прыкуты ланцугом. Гасцям горада пінчукі прапаноўвалі пастаяць каля ракі і дачакацца, калі гэты гігант усплыве. (Даверлівыя турысты і сёння часам падоўгу стаяць каля якога-небудзь маста, чакаючы цуд-рыбу.)

Уся гэтая каларытная рэчаіснасць прыцягвала ўвагу дзеячаў літаратуры і мастацтва, якія стваралі ва ўяўленні чытачоў і глядачоў амаль міфалагічныя карціны Пінскага краю. Мала каму вядома, што мастацкі вобраз пінчука прысутнічае не толькі ў беларускім, але і, напрыклад, у нямецкім, у амерыканскім мастацтве.

Пінчукі – героі амерыканскага дзіцячага комікса

Сярод жанраў масавай мастацкай літаратуры XX ст. вялікую папулярнасць, асабліва ў дзяцей, набылі коміксы – апавяданні ў малюнках. Назва гэтага літаратурнага жанру паходзіць ад англійскага слова comic – смешны. Комікс спалучае ў сабе рысы такіх відаў мастацтва, як літаратура і выяўленчае

мастацтва. Кароткі тэкст комікса перадаецца пры дапамозе філактэра – «моўнага пухіра» ў выглядзе воблачка, якое зыходзіць з вуснаў ці, у выпадку адлюстравання думак, з галавы персанажа. Словы аўтара звычайна змяшчаюцца над ці пад кадрамі комікса. Малюнак у коміксе мае пэўную долю ўмоўнасці. Ён максімальна спрашчаецца з мэтай аблегчыць чытачу ўспрыманне зместу.

Першыя сур'ёзныя крокі ў развіцці мастацтва графічных апавяданняў былі зроблены ў Еўропе і ЗША ў пачатку XX ст. і абумоўлены пошукамі новых шляхоў у графічнай і візуальнай камунікацыі. Пераважна коміксы насілі гумарыстычны характар.

Славутымі стваральнікамі коміксаў у другой палове XX ст. былі амерыканскі дзіцячы пісьменнік Артур Ёрынкс і мастак Рычард Егіельскі. Яны ў 1983 г. выпусцілі шырока папулярны дзіцячы комікс «Гэта здарылася ў Пінску» («It Happened in Pinsk») [2, с. 12]. Выхаваўчай мэтай дасціпнага забаўляльнага твора было паказаць дзецям, што зайздрасць – вялікі грэх. Пісьменнік і мастак красамоўна распавядаюць пра незвычайнае здарэнне, якое напаткала пінчука Ірва Ірвінга і яго жонку Ірму. Перад гэтым героі комікса вялі бесклапотнае жыццё, мелі фешэнебельны дом, Ірв паспяхова займаўся бізнесам. Але, нягледзячы на гэта, заўсёды зайздросціў сваім суседзям і калегам. І вось, прачнуўшыся ў адзін цудоўны дзень, Ірв жажнуўся. І было ад чаго: у яго знікла галава, а без яе, вядома, немагчыма весці ніякі бізнес.

На дапамогу мужу прыйшла яго кемлівая жонка. Замест галавы на тулава Ірва Ірма надзела падушку. З такой галавой збянтэжаны буржуа блукае па вуліцах Пінска ў пошуку страчанай галавы. Падчас вандроўкі з Ірвам здараюцца розныя непрыемныя прыгоды. Гараджане прымаюць небараку то за злачынцу, які збег з катаргі, і здаюць у паліцыю, то за вар'ята і вязуць у псіхіятрычную клініку. Толькі познім вечарам бездапаможны і знясілены Ірв Ірвінг выпадкова заходзіць у краму капялюшаў і да вялікай радасці бачыць там сваю згубленую галаву. Але радасць аказваецца заўчаснай, бо каб атрымаць сваю законную ўласнасць, пінчуку даводзіцца пераадолець яшчэ шэраг перашкод. Нарэшце, вярнуўшы ўласную галаву на ранейшае месца, шчаслівы Ірв вяртаецца дамоў і абяцае каханай жонцы ніколі нікому не зайздросціць.

Са зместу комікса вынікае шэраг пытанняў. Імёны герояў (Ірв Ірвінг і Ірма) не тыповыя для беларусаў, вуліца Неўскі праспект, дзе жывуць муж і жонка, ніколі не існавала ў Пінску. Таму можна заключыць, што Ёрынкс і Егіельскі наўрад ці бывалі ў Пінску. Хутчэй за ўсё, сярод сваякоў або знаёмых аўтараў комікса былі эмігранты з Піншчыны. Яны некалі распавядалі пра сваю далёкую радзіму, якая схавалася сярод бяскрайніх балот і з жыхарамі якой адбываюцца фантастычныя здарэнні. Не выключана, што некаторыя з іх запамніліся амерыканскім гумарыстам, а Пінск уявіўся ім дарэчным месцам для разгортвання неверагоднай сітуацыі.

Пінская гаспадыня – геранія нямецкай камічнай оперы

Другі рэімпартаваны «пінскі міф» паслужыў асновай для камічнай оперы. Гэты музычна-тэатральны жанр узнік у XVIII ст. у Францыі, а потым хутка распаўсюдзіўся па ўсіх краінах Еўропы. Сваёй папулярнасцю опера-буф абавязана запытам новай, больш дэмакратычнай аўдыторыі, яе немудрагелістыя сюжэты і вобразы лёгка разумеліся масавым слухачом. Кола тэм камічнай оперы было вельмі шырокім і разнастайным. Праўда, у кожнай краіне дадзены жанр меў пэўныя фармальныя адметнасці.

Меладычны склад камічнай оперы звычайна набліжаўся да бытавых і народных вытокаў. Нескладанымі, зразумелымі былі і характарыстыкі дзеючых асоб. Бытавая альбо мясцовая абстаноўка падавалася больш канкрэтна, адрадна, у каларытных падрабязнасцях. У XIX і XX стст. у розных краінах свету ў жанры камічнай оперы створаны «Вяселле Фігара» і «Дон Жуан» В. А. Моцарта; «Кармэн» Ж. Бізэ; «Фальстаф» Дж. Вердзі і інш. У творчай спадчыне А. М. Вярстоўскага, М. П. Мусаргскага, М. А. Рымскага-Корсакава таксама маюцца ўзоры гэтага жанру.

У Заходняй Еўропе першай паловы XX ст. вядомым майстрам камічнай оперы лічыўся нямецкі кампазітар і піяніст Рычард Махаўпт. Яго творы з поспехам ставіліся ў тэатрах Аўстрыі і Германіі. Таксама плённа працаваў Махаўпт і для кіно. Кампазітар і яго жонка скрыпачка Роза Готліб (магчыма, народжаная ў нейкім палескім мястэчку) часта гастраліравалі па СССР і азіяцкіх краінах. У сярэдзіне 1930-х гг. з-за праследаванняў нацыстаў Махаўпт вымушаны быў менш афішыраваць сваю творчасць, у прыватнасці, нелегальна працаваць у кабаре Scala. У гэты складаны для кампазітара перыяд ён стварыў камічную оперу «Die Wirtin von Pinsk» («Пінская гаспадыня»). Лібрэта да яе напісаў Курт Науэ [2, с. 8].

Змест камічнай оперы адпавядае жанру. Падзеі адбываюцца ў пінскай карчме падчас руска-французскай вайны 1812 г. У гаспадыню Любку адначасова закахаліся генерал Катэль, некалькі французскіх афіцэраў і памочнік карчмаркі Фёдар. У гэтай няпростай сітуацыі Любка спрытна маніпулюе ўсімі мужчынамі, а ў выніку кожнага пакідае ні з чым.

Зразумела, апублікаваць гэты твор у нацысцкай Германіі было немагчыма, таму ён выйшаў з друку ў Вене ў 1937 г. У наступным годзе з дапамогай аўтарытэтных сяброў кампазітара нават адбылася прэм'ера «Пінскай гаспадыні» ў Дрэздэнскім тэатры. Адразу ж у нацысцкай газеце «Атака» з'явіўся рэзка крытычны артыкул, дзе мала гаварылася пра мастацкія вартасці твора, а асноўная ўвага акцэнтавалася на яўрэйскім паходжанні жонкі кампазітара [7].

Зусім інакш ацэньвалі оперу незалежныя ад нацыстаў музычныя крытыкі. Так, у газеце «Musical times» крытык Нэнсі Флітвуд адзначала ў першую чаргу разнастайнасць музычных нумароў у

«Пінскай гаспадыні». Сярод звычайных для оперы арыў, дуэтаў, трыа і квартэтаў тут знайшлі сваё месца таксама джыга і пасакаля [6]. Крытык Герман Вандрэшак высока ацэньваў оперу Махаўпта за адсутнасць пафасу, стэрэатыпнай сентыментальнасці і нават лічыў яе ўзорам тагачаснага камічнага музычнага твора. Дарэчы, аўтару крытычнага артыкула ў «Film-Kurier» таксама спадабалася ўдала перададзеная аўтарам оперы атмасфера народнага сядзга [2, с. 11].

Нягледзячы на высокія мастацкія вартасці «Пінскай гаспадыні», яе пастаноўка ў германскіх тэатрах была забаронена нацыстамі, а сам аўтар вымушаны быў эміграваць у ЗША. Праўда, у музыказнаўчай літаратуры ўзгадваецца яшчэ адна пастаноўка камічнай оперы Махаўпта – у 1943 г. у Швейцарыі.

У Амерыцы, паводле сведчанняў даследчыкаў музычнай творчасці кампазітара, ён п'ённа займаўся рознымі музычнымі праектамі: ствараў

музыку да балетаў, сімфанічныя, камерныя творы і інш. Пасля заканчэння Другой сусветнай вайны Р. Махаўпт вярнуўся ў Аўстрыю, дзе працягваў актыўную кампазітарскую дзейнасць. Не была забыта даваеннымі слухачамі «Пінская гаспадыня». З улікам навацый у тагачасным музычным мастацтве аўтар дапрацаваў яе. У 1955 г. «Пінскую гаспадыню» паставіла Камічная опера Усходняга Берліна. Аб значнасці падзеі сведчыць той факт, што рэжысёрам-пастаноўшчыкам спектакля стаў віцэ-прэзідэнт Акадэміі мастацтваў ГДР Франц Андэрсен. Станоўчую рэцэнзію на гэтую пастаноўку надрукавала галоўная газета Германскай дэмакратычнай рэспублікі «Neues Deutschland». У 1957 г. наступная пастаноўка оперы адбылася ў Бадэнскім дзяржаўным тэатры ў Карлсруэ. Такім чынам, можна сцвярджаць, што створаны Рыхардам Махаўптам музычны вобраз паляшчкі пачатку XIX ст. быў прыхільна ўспрыняты еўрапейскай творчай элітай.

Рэзюмэ аўтара

На працягу многіх стагоддзяў палешукі стала сядзелі на сваіх балотах. Яны звыкліся, зжыліся з адарванасцю ад свету і стваралі адметную ад іншых насельнікаў Беларусі культуру, сваю карціну свету, уласныя народныя казкі і паданні пра фантастычных герояў, князёў, царэвічаў, пра нябачных духаў і чароўныя сілы. Збіральнікі вуснай народнай творчасці Палескага краю занатоўвалі яе ўзоры ў сваіх працах, што друкаваліся ў тагачасных перыядычных выданнях, а праз іх разыходзіліся па ўсім свеце, становіліся свайго роду сюжэтным грунтам для прадстаўнікоў розных відаў прафесійнага мастацтва. Так, на працягу 1853–1856 гг. у папулярных тагачасных расійскіх часопісах «Современник» і «Пантеон» былі апублікаваны краязнаўчы нарысы П. В. Шпілеўскага «Падарожжа па Палессі і Беларускаму краю», шэраг яго ж фальклорна-этнаграфічных артыкулаў. Часопісы распаўсюджваліся па ўсёй Расійскай імперыі і за яе межамі [5], і не выключана, што нарысы Шпілеўскага прачытаў і Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч. А прачытаўшы, захацеў стварыць вобраз самабытнай пінскай шляхты.

ЛІТАРАТУРА

1. **Белы, А.** Напаўзабыты сімвал Палесся / А. Белы // Родная прырода. – 2015. – № 2. – С. 46–47.
2. **Белы, А.** Два эпизоды з малавядомай гісторыі «пінскіх» вобразаў як нечаканы доказ сусветнай славы гораду на Піне // Государства Центральной и Восточной Европы в исторической перспективе: сб. науч. ст.: в 2 ч. – Пинск, 2017. – Ч. 1. – С. 8–14.
3. **Колас, Якуб.** На ростанях: трылогія / Якуб Колас. – Мінск: Дзярж. вучэб.-пед. выд-ва Мін-ва асветы БССР, 1958. – 697 с.
4. **Русская комедия и комическая опера XVIII в.** / под ред. П. Н. Беркова. – М.-Л.: Искусство, 1950. – 264 с.
5. **Шпілеўскі, П. М.** Беларусь у характарыстычных апісаннях і фантастычных яе казках / П. М. Шпілеўскі; перакл. з рус. мовы К. Цвіркі паводле выд.: Пантеон. – 1853. – Т. VIII, кн. 3. – С. 71–73.
6. **Fleetwood, N.** Musical notes from abroad Germany / N. Fleetwood // Musical times. – April 1983 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.jstor.org/stable/921371>. – Дата доступа: 15.10 2017.
7. **Kater, N.** Different Drummers: Jazz in the Culture of Germany / N. Kater, H. Michael. – Oxford university press, 1992. – 117 p.

Часопіс уключаны ў пералік навуковых выданняў Рэспублікі Беларусь для апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў.

Падпісана да друку 16.05.2018. Папера газетная. Фармат 60x84¹/₈. Гарнітура «Georgia». Друк афсетны. Фіз. друк. арк. 12. Ум. друк. арк. 11,16. Ул.-выд. арк. 10,4. Тыраж 1473 экз. Зак. 1302. Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі сродка масавай інфармацыі №709 ад 30.07.2010, выдадзенае Міністэрствам інфармацыі Рэспублікі Беларусь. Адрас рэдакцыі: 220023, Мінск, вул. Макаёнка, 12. Афіцыйны сайт у Інтэрнэце www.n-asveta.by, адрас электроннай пошты info@n-asveta.by. Тэлефоны: 267-64-69, 267-33-97. Установа «Рэдакцыя газеты «Настаўніцкая газета» Філіял «Рэдакцыя часопіса «Народная асвета»». Падпісныя індэксы: 74967 (Інд.); 749672 (вед.)

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Выдавецтва «Беларускі Дом друку» (ЛП № 02330/106 ад 30.04.2004). 220013, Мінск, праспект Незалежнасці, 79.